

SFÎRȘITUL LUMII ANTICE ȘI „BARBARII”

ION NESTOR

Prezentul raport * își propune să reamintească pe scurt datele principale ale problemei privind rolul jucat de popoarele zise „barbare” în cursul procesului, pe cât de lung pe atât de complicat, al dispariției imperiului roman, pe deoparte, iar pe de altă parte, al nașterii lumii medievale care i-a urmat.

Că este vorba de o **problemă**, adică de o chestiune care nu a fost încă rezolvată într-un fel care să corespundă cerințelor științei istorice, sau care să obțină cel puțin adevărată adeziunea principalilor reprezentanți ai științei amintite — acesta este primul fapt care trebuie stabilit ca o realitate demnă de a fi analizată. Intuiția (ni se va acorda, sperăm, că nu putea fi vorba de altceva) humaniștilor italieni din sec. XV—XVI și ai reprezentanților francezi ai secolului luminii, după care „barbarii” trebuiau a fi considerați ca răspunzători de ruina și distrugerea civilizației antice, n-a rămas fără a fi contestată; — și ea a fost, mai întâi de **specialiști** în izvoarele literare, chiar într-o perioadă care a premerse avântului modern al studiilor istorice: Du Cange (1678), Edw. Gibbon (1776 și urm.)¹.

Dar atacul cel mai puternic și oportun împotriva doctrinei menționate a venit — într-un chip foarte explicabil — dintr-o direcție care nu putea să nu-l declanșeze. Este vorba de arheologie (propriu zisă, și nu de istoria artei monumentale), care la sfârșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru a realizat primele sale cercetări asupra limes-urilor pe Rin și Dunăre.

Dacă un istoric de artă a fost acela care a dat în această împrejurare primul semnal (Alois Riegl în 1889 și 1901), este pentru că el se ocupa de **industria** de artă. Nu este totuși mai puțin adevărat că ofensiva declarată în favoarea doctrinei **continuității** civilizației antice și împotriva teoriei „catastrofei” pe care ar fi produs-o „invaziile barbare” se leagă de opera lui Alfred Dopsch (1918/19, 1923/24), ale cărui principale argumente se sprijineau de asemenea pe datele arheologice. Și tot folosind într-un chip și mai amănunțit aceste date, Hermann Aubin (1920, 1922) a putut supune concepția lui Dopsch² unei critici amănunțite. Ciclul controverselor a fost de atunci reluat, câștigînd în adîncime pe măsură ce cercetarea arheologică ea însăși și-a lărgit și aprofundat rezultatele — și aceasta mai ales după ce André Piganiol a făcut să răsunе (în 1947) fraza sa ajunsă celebră: „Civilizația romană n-a murit de moartă naturală. Ea a fost asasinată”³.

Disputa pentru sau contra „barbarilor” este încă în curs de desfășurare, întemeindu-se mereu din ce în ce mai manifest și mai declarat pe datele arheologice — ele înșele devenite din ce în ce mai minuțioase și cuprinzînd atît lumea romană cît și pe cea „barbară” — dar determinînd de asemenea tot mai mult o **reconsiderare** a izvoarelor scrise în lumina faptelor arheologice.

Împrejurarea că, pe de o parte interesul pentru problemă, profunzimea analizei și precizia observațiilor pe de alta, se manifestă cu o deosebită vigoare printre savanții germani, austrieci și englezi, găsește o explicație în nivelul atins în aceste țări de cercetarea arheologică, atît a lumii romane, cît și a celei „barbare”. Sperăm că în chip mai general, întorsătura luată de studiile de care ne ocupăm aici, justifică și faptul că un arheolog este acela care încearcă a o reaminti atenției dumneavoastră.

Este neapărat necesar a sublinia, în pragul oricărei încercări de a formula punctele de vedere pe care noua cercetare le-a pus în evidență cu privire la raporturile istorice reale dintre lumea romană și „barbari” — ca și relativ la soartă civilizației antice după dispariția imperiului, — că este vorba de o cercetare care se află în plină desfășurare; nu se poate chiar spune, privind lucrurile dintr-o perspectivă mai înaltă, că ea se găsește încă la începuturile sale. Nu putem deci decît semnala problemele și unele rezultate parțiale, acestea din urmă avînd ele înșile, în cea mai mare parte, un caracter regional.

Deja în ceea ce privește problema raporturilor Roma — „barbari“ în timpul imperiului în curs de constituire sau în perioada sa de înflorire, concepția unei confruntări rigide — moștenite de la greci — a trebuit să se schimbe, tocmai datorită marelui expansiuni **politice, militare și comerciale** a imperiului dincolo de frontierele sale, și pe care descoperirile și studiile arheologice au subliniat-o puternic, — într-o viziune caracterizată de formule din ce în ce mai nuanțate și mai precise. Formulele : „Frontierele invizibile ale imperiului roman“ (E. Kornemann), sau „Roma de dincolo de frontierele imperiale“ (M. Wheeler, 1954) se precizează în formularea lui Karl Christ⁴ ca „frontierele invizibile ale **influenței romane**“ (sublinierea noastră), — cu nuanțe teoretice, din care iată câteva spicuiuri (traduceri din textul german) : „Și mai este vorba încă de a confrunța forța de atracție magică pe care frontierele fluviale au dobândit-o în cercetarea modernă, ca o consecință a unei interpretări exagerate a maximei augusteene „coercendi intra terminos imperii“ (Tacit, **Ann.**) — cu realitatea descoperirilor arheologice. După indicațiile acestora din urmă, nu poate fi vorba de faptul că — așa cum A. Alföldi a stabilit — sistemul fortificațiilor ridicate de Domițian de-a lungul fluviilor de frontieră a izolat aproape complet lumea romană față de „barbari“ (Idem, **ibid.**). Sau : „... în fața frontierelor imperiului roman din Europa se afla o zonă largă de influență romană, de o intensitate variind de la caz la caz“ (Id., **ibid.**). Și încă, în sfârșit : „reprezentarea unilaterală și negativă a unui contrast constant și de nedepășit, în sensul vechei formule Romani-Barbari, este de fapt de nesusținut ; (...) pentru perioada veche a imperiului, o separare absolută, polară între romani și barbari, corespunzând binomului contradictoriu helleni-barbari, nu a fost istoricește efectivă“. (Id., **ibid.**). Aceeași concepție este expusă în alte studii într-un mod destul de amănunțit, ca de exemplu la Gerhard Wirth⁵, pentru imperiul târziu, care vorbind de popoarele federate, din afara frontierelor romane, nu se sfiește să le caracterizeze ca : „independente, cum păreau și supuse cum erau“ și care stabilește : „Astfel, n-a existat niciodată efectiv vreun gen de frontieră imperială în sensul modern, în fața acestor populații grămădite dincolo (de frontieră), iar conceptul de **limes** n-a avut niciodată sensul unei zone politice marginale“.

Ca avînd o excepțională greutate trebuie apreciate concluziile înțelept cîntărite și atent nuanțate ale unui studiu de caracter „tehnic“ — dacă ni se permite termenul — tratînd despre limes-ul german, dar care pune în relief fapte evident valabile în chip general, studiu datorit lui H. Schönberger⁶. El se consideră îndreptățit de a stabili drept concluzie :

„Astfel **limes**-ul, în această arie și în alte regiuni de asemeni, nu trebuie privit ca un obstacol fortificat, ridicat împotriva unui dușman instalat imediat în fața lui, ci mai degrabă ca o linie de demarcare reflectând situația strategică. **Limes**-ul era probabil apărut într-o manieră relativ puternică prin forturi și turnuri de supraveghere, în vederea descoperirii oricărui inamic potențial“.

Considerând aceste câteva exemple — alese la voia unor lecturi deloc sistematice și care nu pretind în nici un fel a face dreptate tuturor eforturilor depuse în acest domeniu — drept caracteristice pentru tendințele și pentru poziția cercetării actuale în ceea ce privește raportul dintre imperiu și „barbari“ în timpul existenței efective a celui dintâi, ni se pare a sublinia doar evidența, constatând că o astfel de concepție trebuie neapărat să influențeze asupra orientării cercetării și asupra felului de a privi rolul „barbarilor“ cu prilejul studiilor referitoare la dispariția imperiului și la chestiunea de a ști dacă civilizația antică a fost sau nu distrusă, sau dacă total sau numai în parte.

Nu credem a ne înșela prea mult, dacă sîntem de părere că în această privință se poate lăsa la o parte problema arzătoare a momentului cînd se poate plasa **sfîrșitul** — să spunem definitiv! — al lumii antice și începutul a ceea ce s-a obișnuit să se numească Evul Mediu. Aceasta este o schestiune subsidiară în raport cu aceea care ne preocupă pentru moment.

Or, în ceea ce privește problema rolului — exclusiv și condamnat, sau parțial și eventual progresist — pe care „barbarii“ l-ar fi jucat cu prilejul dispariției imperiului roman, considerat ca o structură de stat, socială și economică, apare destul de clar că ultimele cercetări și discuțiile care continuă, au reușit cel puțin să lămurească câteva puncte, nu prea bine sesizate înainte. Oricît ar fi de greu, din multe puncte de vedere, de a separa faptele majore din mulțimea aspectelor istorice în cauză, nu este poate prea inoportun de a pune în primul rînd faptul că nu mai poate fi vorba de o tratare globală a problemei. Dacă nu ar fi decît împrejurarea împărțirii imperiului începînd de la moartea lui Teodosiu I și aceea că cele două părți au avut, și din punctul de vedere al sfîrșitului lor, o soartă diferită, și încă acest considerent își găsește justificarea. Avîntul continuu al studiilor asupra imperiului bizantin și cristalizarea aproape vertiginoasă a unei arheologii bizantine n-au lipsit de a se impune conștiinței istoricilor de după război. S-au putut astfel înregistra studiile adînci ale lui A. H. M. Jones, mai ales în legătură cu soarta diferită a celor două părți ale imperiului⁷. Dar s-a mers chiar mai departe; chiar în cadrul fiecărei jumătăți a imperiului, considerate se-

parat, o cercetare orientată pe regiuni se impune din ce în ce mai mult. Numai la **capătul** unei astfel de cercetări, rolul și efectul local ca și general al invaziilor vor putea fi determinate în mod satisfăcător.

Între timp, este de cel mai mare interes de a înregistra pentru moment progresele realizate în studierea cauzelor și împrejurărilor căderii imperiului de apus. Dacă discernem bine mersul discuțiilor, se pare că făcînd abstracție de cauzele interne de decădere, care nu se pot nega, avînd în vedere că probabil nu există fenomene istorice care să aibă cauze unilaterale, în afară de cel puțin pentru trecut, catastrofele naturale — este astăzi relativ general admis că triburile și regatele germanice au avut un rol bine determinat în procesul de dispariție a imperiului roman de apus. Dar această concluzie nu mai are astăzi nimic de a face cu ideea unui „asasinat”. Chiar dacă nu putem accepta în întregime concepția lui Henri Pirre, care pune în relief pe de o parte elementele de continuitate antică din statele germanice formate pe teritorii ale imperiului și, pe de altă parte, rolul Islamului arab în prăbușirea lumii antice, rămîne că ideea unei continuități antice în noile formațiuni ale Evului Mediu de început a fost bine întemeiată, în ultima vreme, prin studii complexe, dar pornind mereu de la datele arheologice. Este suficient, în limitele acestui raport de orientare, de a trimite pentru problemele de ordin general ca și pentru istoricul cercetării la studiile temeinice ale lui Karl Friederich Strohecker⁸. Cît privește studierea detaliată, pornită de la faptele arheologice, a dispariției structurilor romane și a continuității civilizației antice în regiunile imperiului încorporate în imperiul franc și germanizate, ea a fost dusă cel mai departe, pe de o parte în regiunea Rinului și pe de alta la Dunărea mijlocie. Dacă trimitem aici numai la cîțiva autori, este pentru că socotim pe de o parte, că acestea reprezintă mai bine, atît din punct de vedere al metodei, cît și din acela al rezultatelor concrete, ultimul stadiu al cercetării și că pe de altă parte ei discută, și masa principală a literaturii recente referitoare la subiect⁹.

Trebuie astfel să evocăm în mod special studiile arheologice foarte minuțioase referitoare la regiunile bazinului renan și pe care le-a sintetizat în ultimă instanță Kurt Böhner¹⁰. Regretînd că nu putem expune în mod mai amănunțit metodele arheologice foarte sistematice folosite în cursul acestor studii (adunare a tuturor descoperirilor mai imporante și cartografierea lor exactă și diferențiată la maximum), nu ni se pare lipsit de interes de a reaminti pe scurt concluziile principale ale lui K. Böhner.

Reiese din ele că a avut loc în primul rînd o modificare a structurii organizației sociale; trecerea dominației politice din mîinile puterii de stat centralizate în mîinile unei unități etnice orientată spre **marea țără-nime** și a cărei regalitate se întemeia pe legăturile ancestrale de dependență reală și pe proprietatea funciară împrăștiată. „Prin aceasta toate instituțiile care se dezvoltaseră plecînd de la necesitățile imperiului au fost smulse din contextul lor original, natural“. Pentru multe dintre ele, ca de exemplu, pentru armata permanentă, fortificațiile de frontieră și chiar pentru anume forme specializate de agricultură, aceasta a însemnat sfîrșitul. Altele, ca rămășițele vechei administrații, persistînd în orașe și în fortărețe (și din care o mare parte vor deveni centre ale noilor departamente), numeroase meserii (olăritul, sticlăria, orfevreria), viticultura și mai ales comerțul „internațional“, „s-au putut integra prin ele însele, chiar după distrugerea cadrului lor original, în noile structuri de viață, în așa fel încît forțele pe care ele le cuprindeau s-au putut infiltra în mod activ în noua ordine“. În sfîrșit și mai ales, **Biserica** — a cărei atracție și necesitate pentru cuceritori se întemeiau pe tradițiile patriarhale și de lealitate „feudală“ — s-a menținut, trebuind a se adapta în întregime, din punct de vedere economic, noilor împrejurări. Cu totul alt tablou oferă teritoriile atinse de cucerirea arabă, ceea ce dovedește că nu este vorba în această materie de lucruri ce se întîmplă în mod necesar. Aceasta pentru că: „Toate aceste forme de viață romană tîrzie, care este adevărat, s-au modificat, dar care nu au continuat mai puțin să subziste, au avut ca purtător populația provincială romană, care nu s-a contopit decît cu vremea cu germanii“.

Numai în parte studii de felul celor deabea menționate, pot fi semnalate pentru teritoriile, astăzi austriece, ale **Raetiei** și **Noricului**.

S-a studiat acolo mai ales soarta orașelor și a locurilor romane întărite în etapa de trecere spre Evul Mediu, fără ca, după impresia noastră, cercetarea arheologică să fi putut furniza pînă în prezent informații care să poată egala sau completa în mod hotărîtor. Tablourile vii pe care ni le-a transmis **Vita Sancti Severini** a lui Eugippius. Herma Thaller-Stiglitz este aceea care, întemeindu-se pe săpăturile și studiile regretatului Rudolf Egger și ale școlii sale, a sintetizat rezultatele din punctul de vedere care ne interesează¹⁴. Concluziile sale se acoperă în general cu cele reținute deja în cursul expunerii noastre. Nu este continuitate directă a orașelor medievale cu orașele sau fortificațiile romane, deși uneori s-au înglobat construcții romane care se pretau la aceasta. „Pentru că evident motivele utilitare erau determinante în amplasarea așezărilor medievale, nu se poate vorbi de o tradiție locală în sensul strict al cu-

vîntului, ceea ce devine încă și mai clar prin faptul că numele stațiunii militare romane nu subsistă în nici un caz. Nu există așa dar în aceste locuri indicii nici externe (construcții), nici interne (ținînd de nume, de cultură) pentru o continuitate de locuire“ (traducerea este mereu a noastră, după textul german). Dar există continuitate de nume la orașele din **Noricum Ripense** la vest de Enns, dincolo de limita teritoriului ocupat de rugii germani, ceea ce se explică printr-o evacuare spontană, efectuată de Severin și prin împrejurarea că un anume număr de romani au rămas pe loc.

R. Egger însuși explica fenomenul prin instalarea destul de timpurie a suveranității france în aceste regiuni.

De cel mai mare interes pare să fie o altă concluzie a Hermei Thaller-Stiglitz, care face caz de persistența, după încetarea ocupației romane, a numelor de ogoare, de riuri, de locuri locuite și poate și de un fel de „denumiri de districte“ care s-ar lega nu de numiri romane, ci de acelea pe care le crease populația autohtonă pre-romană. „Tradiția denumirilor pre-romane atrage(...) atenția asupra faptului că elementul indigen a supraviețuit, că pe de o parte el n-a pierit în procesul de romanizare, iar pe de alta că el a reapărut după dispariția acestei înalte civilizații, devenind prin aceasta purtătorul unei continuități“. Și autoarea noastră încheie cu un fel de clătinare din cap foarte semnificativă „în legătură cu ideile curente privind intensitatea romanizării în anumite regiuni“. Semnificativă este deasemeni o altă observație a aceleiași savante, pe care ne mulțumim a o cita fără nici un comentariu: „Că elementul roman se va fi înmulțit prin fuga din regiunile joase ale Raetiei II și din Noricum Ripense în munți, aceasta este o părere în care se crede mult, dar care nu este dovedită“.

Socotim că ceea ce am notat pînă acum ajunge pentru a da o idee generală și despre noile tendințe ale cercetării și despre rezultatele deja cîștigate, sugerînd în același timp o oarecare valoare mai largă a metodelor și a concluziilor. În plus, nu s-ar putea spune că studierea problemelor care ne interesează a fost împins, în provinciile romane situate la est de Noricum, tot așa de departe ca în exemplele pe care ne-am socotit datori a le trata în mod mai insistent, deși evident totuși foarte insuficient. Semnalăm totuși pentru Pannonia, un început de aliniere ce-și găsește expresia în cîteva studii recente¹².

Dar aici regăsim deja problema foarte discutată a soartei diferite a părții răsăritene a imperiului roman, care va deveni imperiul bizantin. Aceasta este o problemă care cere o tratare specială și care ne pare a depăși pentru moment cadrul prezentului raport.

NOTE

* Raport prezentat la cel de-al XIII-lea Congres al Științelor istorice, Moscova, 1970.

1. Literatura subiectului tratat în acest raport fiind imensă, este explicabil că trimiterile noastre, — ținute în limitele strictului indispensabil, — sînt în cea mai mare parte la opere de sinteză, despre care am luat cunoștință, și care conțin, după opinia noastră, informațiile necesare. Datele referitoare la istoricul cercetării schițat aici mai sus sînt culese într-un chip foarte amănunțit de către Strohecker (v. nota 8 mai jos).
2. A. Aubin (ultima culegere de studii), *Vom Altertum zum Mittelalter*, München, 1949.
3. André Piganiol, *L'Empire chrétien* (Hist. gén. ed. par G. Glotz ; *Histoire romaine*, vol. IV, 2, 1947).
4. K. Christ, *Römer und Barbaren in der hohen Kaiserzeit*, în „*Saeculum*” 10, (1959), 273—288.
5. *Zur Frage der foederierten Staaten in der späteren römischen Kaiserzeit*, în „*Historia, Zeitschrift für alte Geschichte*” (Wiesbaden), XIV (1967), 231—251.
6. *The roman frontier in Germany: an archaeological survey*, în „*Journal of Roman Studies*”, 1969 (sub tipar ; datorăm domnului Schönberger de a fi putut cunoaște acest studiu înainte de apariția lui, pentru care ținem să-i mulțumim călduros). (Între timp apărut.)
7. *The Later Roman Empire*, 3 vol. (Blackwell, 1964), și versiunea prescurtată: *The decline of the ancient World* (London 1966) ; vezi mai ales capitolul XXVI: *Why did the western empire fall ?*, 362 urm.
8. *Germanentum und Spätantike*, Zürich-Stuttgart (Editura Artemis), 1955. Se poate folosi cu folos de asemenea expunerea didactică a lui Heinrich Dannenbauer, *Die Entstehung Europas. Von der Spätantike zum Mittelalter*, vol. I: *Der Niedergang der alten Welt im Westen*, 1959 (de la Diocletian pînă la moartea lui Justinian) ; vol. II: *Die Anfänge der abendländischen Welt*, 1962 ; amîndouă volumele în editura Kohlhammer, Stuttgart.
9. Se va găsi, pentru rest, o secțiune de-a lungul discuției problemei, pornind de la Dopsch și pînă la Böhner, în culegerea de studii realizată de Paul Egon Hübiner (editor), *Kulturbuch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter* (Wege der Forschung CCI), Darmstadt, 1968.
10. Începînd cu sinteza arheologică : K. Böhner, *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes* (Römisch-Germanische Kommission ; Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit), 2 vol., Berlin, editor Gebr. Mann (1958) și cu studiul fundamental al aceluiași autor: *Die Frage der Kontinuität zwischen Altertum und Mittelalter im Spiegel der fränkischen Funde des Rheinlandes* (Aus der Schatzkammer des Antiken Trier. Neue Forschungen und Ausgrabungen), ediția doua, 1959, editura Paulinus, Trier, 85—109 (studiul este reprodus și în culegerea lui Hübiner (nota precedentă) ; vezi și de același autor : *Zur historischen Interpretation der sogenannten Laetengräber* (1965), în „*Jahrbuch des römisch germanischen Zentralmuseums*”, Mainz, vol. 10, 1965 (sic.!), 139—167 și, ultima dată, *Eisenberg im frühen Mittelalter*, în „*Jahrbuch zur Geschichte von Stadt- und Landkreis Kaiserslautern*”, 1967, 74—83. (Vezi în legătură cu *laeti*, și la Roosens, *Laeti, foederati und andere spätrömische Bevölkerungsniederschläge im belgischen Raum*, în „*Die Kunde*” (Mitt, d. niedersächs. Landesvereins f. Urgesch.), Hannover, N. F., 18, 1967, 89—109. Cf. de asemenea pentru orașe, Harald von Petrikovits, *Das Fortleben römischer Städte am Rhein und Donau im frühen Mittelalter*, în „*Trierer Zeitschrift*”, 19 (1950), 72—81.
11. Herma Thaller, *Der Städte der Vita S. Severini im Donaauraum*, în „*Festschrift für Rudolf Egger*”, II, 1953, (Klagenfurt), 315—321 ; Herma Stiglitz, *Römische Lager und frühmittelalterliche Siedlungen am norischen Limes*, în „*Österreichische Jah-*

reshefte", XVI, 1961—63, Beiblatt, Sp. 143 și urm. Vezi de asemenea, pentru aplicarea metodei privind „studiul nucleelor urbane“, Hertha Landenbauer-Orel, **Archäologische Stadtkernforschung, in Wien**, în „Jahrbuch des Vereines für die Geschichte der Stadt Wien“, 21/22, 1965—1966.

12. Printre care, cartea abea apărută (și pe care nu am avut încă răgazul de a o studia) a lui L. Várady, **Das letzte Jahrhundert Pannoniens, (376—476)**, Budapesta, 1969 (în edițiile Academiei ungare) căreia i-am adăuga studiul sintetic al lui Kiss Attila, **Zur Frage des Fortlebens der römzeitlichen Bevölkerung von Pannonien in der Volkerwanderungszeit**, în „A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve“, 1965 (Pécs, 1966), 81—123.

